

Wat kunst maken doet

Essay – 9 maart 2017

Annemarie Hogervorst, Edith Janssen, Jantine van der Meijden en Karola Pezarro

Kunstgebouw maakt twee kunstprogramma's voor 75.000 basisschoolleerlingen in Zuid-Holland. Over het programma Kijk|Kunst is in 2015 een artikel geschreven en in 2016 een film met professor Erik Scherder opgenomen: 'Hoe kijken naar kunst werkt'. Dit artikel gaat over Doe|Kunst: wat doen leerlingen in deze lessen en waarom? Wat draagt dit bij aan hun ontwikkeling? Kunstgebouw legt in kunstprojecten het accent op drie aspecten: persoonsvorming, het ontwikkelen van creativiteit en het aanleren van meerdere 'talen' om je in uit te drukken. Met het theaterproject Ties Valies als concreet voorbeeld nemen we u mee in de keuzes die we maken om een kunstproject inhoud te geven.

Een reis vol fantasie

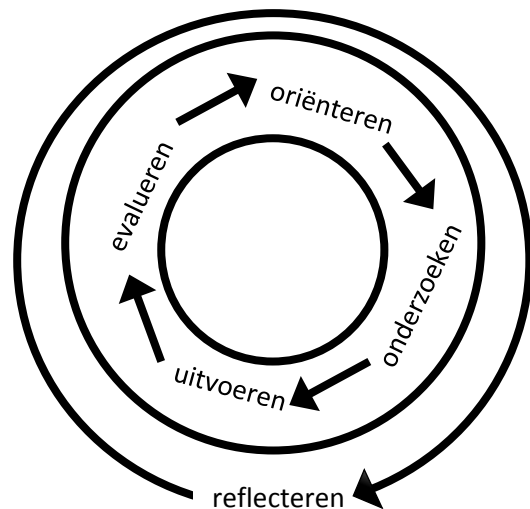
'Dag fantasieman!' roept een leerling uit groep 3 Sander na, nadat hij bij hen in de klas een theaterles heeft gegeven uit het lesprogramma *Doe|Kunst* van Kunstgebouw. Een uur geleden kwam vakdocent Sander van den Brink de klas binnen met een koffer en een boombox vol geluiden. Hij vertelde dat hij die geheimzinnige koffer van zijn vriend Ties Valies had gekregen. Ties geeft koffers aan mensen en in die koffers zit een reis. Een reis in je fantasie. Ties is de verzonden vriend van Sander. Dat weten de kinderen in groep 3 ook wel, maar voor heel even doen ze met zijn allen alsof. Ze doen alsof ze een reis maken. Alsof ze door een struik vol doornen kruipen. Alsof ze ijs eten. Alsof ze door de sneeuw lopen, al is het 30 graden buiten. En dat alles zonder praten. Daarna vroeg Sander: Wat zag je? Wat

rook je? Wat voelde je? Wat hoorde je? Wat proefde je? Hoe bewoog je om uit het water te komen? Zijn jouw ervaringen anders dan die van klasgenoten? Hoe kan dat? Het einde van de les. Applaus. Een leerling bedankt Sander nog even persoonlijk. Sander neemt het koffertje van Ties weer mee naar huis, gevuld met de fantasiereizen van de leerlingen. Maar hij laat een ander koffertje achter. Ook hierin zit een reis. In de volgende lessen maken de leerlingen deze reis met hun eigen leerkracht. Daarna mogen ze er weer een nieuwe reis in stoppen om aan Ties terug te geven.

Wat doen de leerlingen in deze lessen?

Bij het ontwikkelen van een project als Ties Valies maakt Kunstgebouw een aantal keuzes. We zoeken naar verschillende invalshoeken waardoor leerlingen geïnspireerd raken om te experimenteren en zich uit te drukken. De invalshoeken zijn het onderwerp (reizen), de vaardigheden (verbeelden en creëren) en het medium (drama).¹

De gastles wordt stap voor stap opgebouwd. De leerlingen doorlopen de vier fasen van het creatief proces: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren.² Ze worden nieuwsgierig door het bekijken van een filmpje over Ties Valies die fantasiereizen spaart in zijn winkel. Met het filmpje wordt hun voorkennis over reizen geactiveerd, zodat ze zich in het onderwerp kunnen herkennen, geïnspireerd raken en het grotere plaatje zien (oriënteren). De leerlingen krijgen van Ties Valies een fantasiereis die ze zelf gaan vormgeven. Hiervoor experimenteren ze met bewegingsvormen. De vakdocent geeft tijdens de gastles tips over houding, beweging en tempo. Hij moedigt hen aan om verschillende mogelijkheden uit te proberen. Ze komen hierdoor steeds op nieuwe ideeën (onderzoeken). Met die nieuwe ideeën maken de leerlingen een eigen fantasiereis. Ze gebruiken wat ze onderzocht en ontdekt hebben en presenteren hun reis aan elkaar. Door herhaling en aanwijzingen van de vakdocent worden de bewegingen verfijnder. Het effect is theateraler en andere leerlingen kunnen er meer in zien (uitvoeren). In de nabespreking praten de leerlingen over hoe ze

¹ Van Heusden, B. (2010). *Cultuur in de Spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Rijksuniversiteit Groningen.

² Het creatief proces. Stichting Leerplan Ontwikkeling Nederland (SLO). Geraadpleegd van: <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/leerlijnen/het-creatieve-proces>

de verschillende opdrachten vonden (evalueren).
Waar was het fijn of spannend? Waarom?
Waarom zag je dat?

Tijdens de gastles wordt bij de leerlingen als het ware de motor aangezwengeld: dit is een leuk project, hier willen we mee verder! De vakdocent helpt zowel de leerkracht als de leerlingen op weg. Door goed te kijken naar de vakdocent, aantrekkelijk lesmateriaal en duidelijke behapbare opdrachten voelt de leerkracht zich gesterkt om met het project verder te gaan. Het onderwerp reizen is gekozen omdat het dichtbij de belevingswereld van de leerlingen ligt. In de koffer die de vakdocent achterlaat, zitten twee lapjes imitatiebont, een doosje lucifers en een zakje zout. Hieraan voelen, ruiken en proeven roept herinneringen op. Net als luisteren naar de cd met geluiden van de dierentuin, de zee en een kampvuur. Vanuit eigen herinneringen aan reizen of vakanties wordt de fantasie aangewakkerd. Het project roept vragen op. Bijvoorbeeld: Wat vind ik de fijnste plek om naartoe te gaan? Hoe kunnen we samen een modderslootje oversteken? Hoe speel ik dat ik een berg beklim? Om antwoorden te vinden moeten de leerlingen dingen gaan uitproberen. Experimenteren met de lesstof en materialen leert kinderen omgaan met weerstand. Dit leidt tot nieuwe ideeën en oplossingen.³ Wat lukt niet? Hoe kan het dan wel? Uiteindelijk verbinden de leerlingen alle elementen met elkaar tot een zelfverzonnen gezamenlijke reis die ze spelen en daarna opschrijven en in de koffer voor Ties stoppen. Een reis die ze van tevoren niet hadden kunnen bedenken.

Vanuit welke visie wordt gewerkt?

Bij Ties Valies maken de leerlingen een reis in hun fantasie. Fantasie of verbeelding geeft de mogelijkheid om de wereld te zien zoals deze zou kunnen zijn en niet alleen hoe die is. Dat onderscheidt cultuuronderwijs van andere vormen van onderwijs. Het geeft je de mogelijkheid om vanuit allerlei perspectieven naar jezelf en de wereld te kijken. Op deze manier kun je cultureel bewustzijn ontwikkelen.

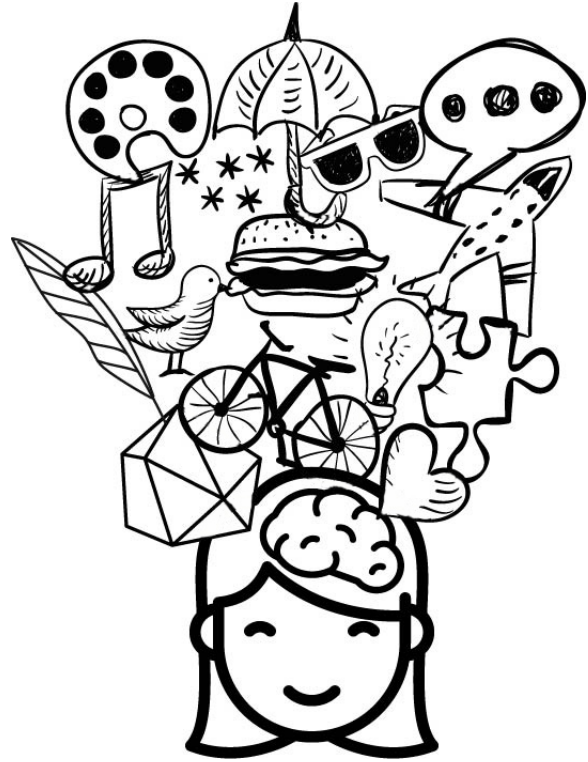
We maken hierbij onderscheid tussen receptieve kunsteducatie (kunst meemaken) en productieve kunsteducatie (kunst maken). Bij het kijken naar een theatervoorstelling ervaar je duidelijk het

---

³ Biesta, G.J.J. (2012). *Giving Teaching Back to Education: Responding to the Disappearance of the Teacher*. Phenomenology & Practice. Volume 6, No. 2, pp. 35-49.

perspectief van een ander, de acteur. Bij het maken van een toneelstuk ligt de nadruk op het zelf spelen, dus je eigen perspectief. Maar anderen, de leerkracht en je klasgenoten bijvoorbeeld, spelen hier ook wel degelijk een rol. Kunst maken en meemaken liggen volgens ons dus in het verlengde van elkaar, ze vullen elkaar aan.

Kunst maken is met behulp van verbeelding je eigen ervaringen vormgeven in een bepaald medium (bijvoorbeeld zingen, schrijven, filmen, tekenen, boetseren). Je ervaringen bestaan uit herinneringen over jezelf in relatie tot de wereld waarin je leeft. Dat noemen we de geheugenbibliotheek.⁴ Mensen hebben een natuurlijke behoefte om hun ervaringen uit te drukken. Bij *Doe|Kunst* kiezen we onderwerpen die genoeg ruimte geven om dit te doen. Het eindresultaat staat nooit vast. Een geschikt onderwerp activeert herinneringen, geeft houvast en brengt leerlingen op ideeën. Door uit hun geheugenbibliotheek te putten en hun

herinneringen op een nieuwe manier te combineren maken ze iets nieuws. Bij het vormgeven van je eigen ervaringen met behulp van je verbeelding daag je jezelf uit en moet je je eigen vaardigheden volop benutten. Dat kan een geluksgevoel geven (flow)⁵, en nieuwe energie opleveren.

Kunstgebouw besteedt veel aandacht aan het vinden van een goede balans tussen techniek (beheersing van een medium), verbeelding en het onderwerp. De techniek moet niet overheersen. Het onderwerp moet niet te veel vastleggen. Er is ruimte nodig voor de eigen verbeelding.

Dit kunnen we het beste illustreren aan de hand van de keuzes die we bewust niet gemaakt hebben bij het project Ties Valies. Binnen het medium drama hebben we er niet voor gekozen om de leerlingen zelf een scène te laten bedenken. Kinderen uit groep 3 en 4 zouden blijven steken in de techniek (“dan sta jij hier en sta ik daar”) en niet toekomen aan het gebruiken van hun verbeelding.

⁴ Van Heusden, B., Rass, A., Tans, J. (2016). *Cultuur², basis voor cultuuronderwijs*. Koninklijke Van Gorcum BV: Assen.

⁵ Csikszentmihalyi, M. (2008). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. HarperCollins Publishers Inc.: New York.

De gebruikte iconen zijn gemaakt door Omelapics - Freepik.com

Binnen het onderwerp reizen hebben we niet gekozen voor plekken die te ver van hun belevingswereld liggen. De maan zou nog kunnen, gezien de fascinatie van kinderen voor planeten, maar een gletsjerwand in Patagonië staat te ver van ze af om gebaseerd op herinneringen nieuwe ideeën te verzinnen. De opdrachten mogen ook weer niet te bekende kost zijn. De lesstof moet leiden tot iets nieuws, en is tot op zekere hoogte onbekend voor leerlingen.

Binnen de vaardigheid verbeelden hebben we er niet voor gekozen om de leerlingen kant en klare dialogen aan te reiken. We gebruiken voorwerpen, zoals de lapjes imitatiebont en een doosje lucifers, omdat vooral concrete tastbare materialen kinderen in de leeftijd van 5-6-7 jaar in staat stellen iets te creëren.⁶

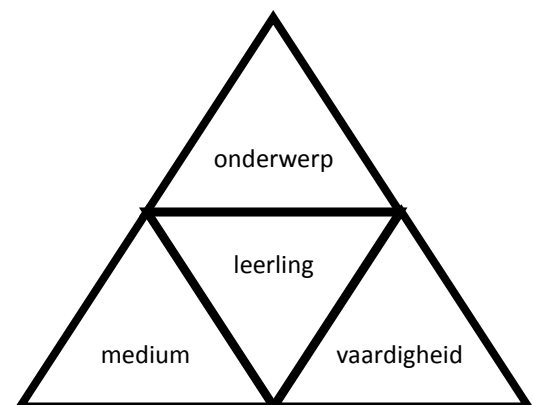
Onderwerp, vaardigheden en medium vormen altijd een samenspel.⁷ De nadruk ligt in ons werk op de vaardigheid verbeelden. Het onderwerp en medium ondersteunen deze vaardigheid. De verbeelding van de leerling is het uitgangspunt. Dit zijn de vragen die we hierbij stellen:

Leerling: In hoeverre sluiten we aan bij zijn/haar belevingswereld (geheugenbibliotheek) en ontwikkeling?

Onderwerp: Waar hebben we het over? Hoe inspireert het leerlingen tot verbeelden en creëren?

Vaardigheden: Hoe stimuleren we de verbeeldingskracht en motivatie tot creëren?

Medium: Hoe dragen technieken bij om de verbeeldingskracht te stimuleren?

Hoe verhoudt deze visie zich tot 'goed onderwijs'?

Kunstgebouw wil met de programma's *Doe|Kunst* en *Kijk|Kunst* bijdragen aan goed onderwijs. Maar wat is dat eigenlijk? Onderwijspedagoog Gert Biesta stelt dat goed onderwijs uit ten minste drie componenten moet bestaan: *kwalificatie*, *socialisering* en *persoonsvorming*.⁸

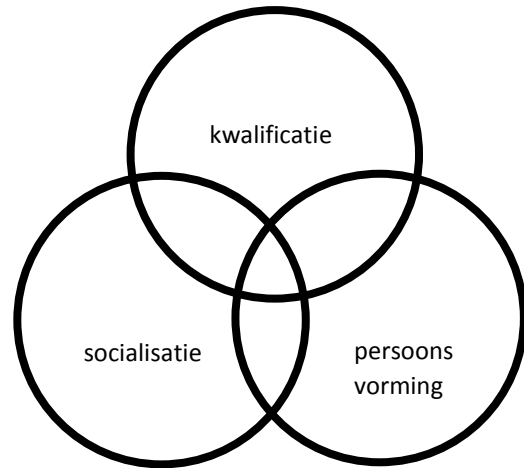
Onder *kwalificatie* verstaat Biesta het verwerven van kennis, vaardigheden (rekenen en taal) en houdingen die het kinderen mogelijk maken om later een vak uit te oefenen. *Socialisatie* gaat om

⁶ Van Dorsten, T. (2015). *Mirrors in the making. Culture, education, and the development of metacognition in early and middle childhood (4-10)*. Rijksuniversiteit Groningen.

⁷ Van Heusden, B., Rass, A., Tans, J. (2016). *Cultuur², basis voor cultuuronderwijs*. Koninklijke Van Gorcum BV: Assen.

⁸ Biesta, G.J.J. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Den Haag: Boom/Lemma.

het deel worden van tradities en praktijken, van een gemeenschap dus. *Persoonsvorming* houdt in dat de school kinderen ondersteunt in hun ontwikkeling tot personen die zich kritisch verhouden tot de gangbare cultuur, die onafhankelijk denken en adequaat met anderen in dialoog kunnen gaan. In de visie van de meeste basisscholen zien we deze drie dimensies terug. Maar in de praktijk is de nadruk in het onderwijs komen te liggen op kwalificatie en socialisatie. Hierdoor is er nu minder ruimte voor persoonsvorming.⁹

Kritisch kijken, een eigen mening vormen, je verplaatsen in een ander; dit zijn allemaal onderdelen van persoonsvorming die je terugvindt in cultuuronderwijs. Met het ontwikkelen van cultureel bewustzijn van leerlingen ben je dus direct bezig met persoonsvorming. Het gaat hier om het ontwikkelen van eigenheid, van een zelfbeeld dat altijd in interactie met anderen tot stand komt. Dit laatste kan op verschillende manieren: door goed te observeren hoe we ons gedragen (waarneming), door iets te maken dat bij ons hoort (verbeelden), door in gesprek te gaan over onze waarden en verlangens (conceptualisering) en door ons gedrag te verklaren (analyse).¹⁰ Als we kunst maken werken we aan onze eigenheid door iets te creëren. Dat onderscheidt kunst maken van andere vormen van onderwijs, waar de nadruk minder wordt gelegd op creativiteit, innovatie en verbeelding.¹¹ De twee andere dimensies van goed onderwijs, kwalificatie en socialisatie, horen overigens ook bij cultuuronderwijs. Denk maar aan het leren van technieken, zoals gutsen, of het kennismaken met gebruiken en tradities uit je eigen omgeving, zoals dodenherdenking.

Kunstgebouw legt in kunstprojecten het accent op drie aspecten: persoonsvorming, het ontwikkelen van creativiteit en het aanleren van meerdere 'talen' om je in uit te drukken. Door naar elkaar te kijken en samen te werken ervaren de leerlingen wie de anderen zijn en wordt iets duidelijker wie ze zelf zijn. Door zichzelf uit te drukken ontwikkelen zij hun creativiteit. Door zich in meerdere kunstdisciplines uit te drukken – dans, theater, muziek, beeldende kunst – ontdekken ze hun affiniteit met (of afkeer van) deze disciplines en kunnen ze zich hier buitenschools verder in ontwikkelen (of niet).

⁹ Biesta, G.J.J. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Den Haag: Boom/Lemma.

¹⁰ Van Heusden, B. (2010). *Cultuur in de Spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Rijksuniversiteit Groningen.

¹¹ Van Heusden, B. (2012). *Wat leren wij van cultuuronderwijs?* Uitgave van KCR, Rotterdam.

Wat willen de scholen?

Het is nu duidelijker wat wij als organisatie belangrijk vinden. Maar wat vinden de leerkracht en de directeur? In Zuid-Holland doen 98 basisscholen mee met het programma *Doe|Kunst*. In reactie op het opbrengstgericht leren zoeken ze steeds meer naar ruimte voor de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen en nieuwe manieren van leren die hierbij passen.¹² Voor de meeste *Doe|Kunst*-scholen is dit de belangrijkste reden voor hun deelname aan het programma. Nicoline Voormolen, leerkracht en ICC'er op de Prinses Wilhelminaschool in Lexmond, sluit zich hierbij aan: "Als je de leerlingen wilt toerusten met bruikbare bagage voor de 21^e eeuw, dan kun je niet om cultuur heen. Kunst en cultuur helpen een kind zich bewust te worden van eigen voorkeuren, kritisch te denken, te experimenteren en respect te hebben voor wat anderen maken." Hierbij ligt de nadruk sterk op creativiteit als cruciale vaardigheid voor de toekomst, zoals Gerard Hofsté, directeur van basisschool De Pijler in Maasdam zegt: "We doen mee met *Doe|Kunst* omdat wij net zoals ouders creativiteitsontwikkeling belangrijk vinden voor onze kinderen."

Scholen geven ook aan dat ze kinderen met iets nieuws en onbekends willen laten kennismaken. Rogier Jue, leerkracht op basisschool De Ammers in Groot-Ammers zegt hierover: "Een aantal leerlingen vindt het lastig om open te staan voor kunst. Ze krijgen van huis uit weinig cultureels mee, waardoor ze zich geen houding weten te geven bij iets onbekends. Goed dat ze dit aangeboden krijgen." Of Anoek Misker, leerkracht op CBS Geuzenschip in Brielle: "De leerlingen vonden het erg leuk. Ze mochten instrumenten bespelen, die ze nog nooit bespeeld hadden. We hebben het gebruikt als open podiumact tijdens de feestelijke opening van de school. Bedankt weer voor deze leuke lessenserie, zelf kom ik niet tot zoiets."

Een andere belangrijke reden om mee te doen met *Doe|Kunst* is een nadere kennismaking met verschillende kunstdisciplines die anders niet aan bod komen. Elly Pottuit, leerkracht op OBS Het Schateiland in Lekkerkerk, geeft aan: "We zijn altijd blij met de inspirerende lessen door de gastdocenten. Zij laten ons kennismaken met allerlei vormen van kunst waar we binnen de reguliere lessen niet altijd aan toe komen." Cocky Beths, leerkracht op de Prinses Wilhelminaschool in Lexmond, vult aan: "Prima gastles, ik ben direct meer gaan doen met muziek en ik hoop het vol te houden!"

Daarnaast vinden de scholen het belangrijk dat de leerkrachten werk uit handen genomen wordt, en dat dit op een deskundige manier gebeurt. Minouska Kalwij, leerkracht op de Mariaschool in Den

---

¹² Schnabel, P. et al. (2016). *Eindadvies Platform Onderwijs2032*. Den Haag.

Hoorn, zegt hier het volgende over: “Het is fijn om houvast te hebben aan professionals. Dat bij kunstprojecten mooie filmpjes en een goede handleiding zitten.”

Als organisatie reageren we niet alleen op vragen van scholen, maar voeden we hen ook met informatie en ontwikkelingen op het gebied van cultuuronderwijs. Om het programma *Doe|Kunst* uit te voeren op een manier die goed bij de school past, bieden we begeleiding aan. Hier komen vragen aan bod als: Hoe kan ik het kunstproject en een thema op school met elkaar verbinden? Hoe begeleid ik mijn leerlingen in een creatief proces? Zo werken we samen op creatieve wijze aan de persoonsvorming van de leerlingen.

De reis begint op school. In het speellokaal. Je ligt lekker op de grond. Wat heb je allemaal gedaan vandaag? Rust maar even uit en doe je ogen dicht. Ruik je de geur van het speellokaal? Hoe ruikt het daar?

Plotseling ruik je ook iets anders! De geur van hout en bladeren. Je ligt in het bos. Hoge bomen torenen boven je uit. Hoor je de bladeren ruisen in het windje? De takken bewegen licht heen en weer in de wind. Snuif de frisse lucht maar lekker op. En voel je het mos waar je op ligt? Doe je ogen maar open en kom overeind. Overal zie je gevallen bladeren liggen. Rode, bruine en mooie gele ... Gooi ze maar eens in de lucht zodat ze naar beneden dwarrelen. De bladeren vliegen je om de oren! En ze knisperen onder je voeten als je loopt. Probeer maar ...¹³

Met dank aan Eelco van Es, Rijksuniversiteit Groningen, voor zijn kritisch meelezend oog en aan theaterdocent Sander van den Brink voor zijn mooie observatie in de klas.

---

¹³ Fragment uit een geleide fantasie-opdracht uit het *Doe|Kunst*-project *Ties Valies*.